

STARINSKI GLASI O ČITANJU, PISANJU, UČENJU I ZNANJU NA HRVATSKIM PROSTORIMA

Akademik Stjepan Damjanović
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Zagreb

Sažetak: Sposobnost čitanja i pisanja od najstarijih je vremena uživala velik ugled, prvo stoga što se tako moglo doći na poseban način u doticaj s Božjom riječi, ali je bilo jasno to da se pismom i knjigom može komunicirati s dalekim vremenima i dalekim prostorima. Hrvati su stigli na prostore na kojima su se sve kulturne potrebe izražavale latinskim jezikom, ali su se već u 9. stoljeću susreli sa slavenskom glagoljičnom pismenošću. To je dvojstvo donosilo i protivštine, ali kadšto i plodnu suradnju. U ovom se radu prate neke drevne vijesti o pisanju, čitanju, učenju i pokazuje se da su čitanje, pisanje, učenje uvijek na visokoj cijeni. Do knjiga se teško dolazilo, čuvalo ih se pažljivo i darivalo onima kojima su bile najpotrebnije.

Ključne riječi: starinski glasi, čitanje, pisanje, učenje, znanje, hrvatski prostori

Prvi hrvatski knez koji se i nazivao „knezom Hrvata” bio je Trpimir. Vladao je gotovo dva desetljeća (od o. 845. do 864). Kao ni o drugim osobama iz tih davnih vremena ni o knezu Trpimiru nemamo puno podataka, ali je zanimljivo da je među škrtim podacima i znanjima o tom knezu po kojem je nazvana hrvatska kraljevska loza (Trpimirovići) i podatak da je na svojem imanju u Rižinicama kod Solina zaštitio čuvenoga saksonskog teologa, benediktinca iz Orbaisa Gottschalka (846 – 848). Benediktinac je bio slavan po svoj Europi zbog svojega velikoga znanja. No pao je u nemilost moćnika kada se javno uključio u tada vrlo aktualnu polemiku o predestinaciji/predodređenju, tj. u razgovore o tome je

li doista Bog neke ljude unaprijed odredio za nebo, jesu li ljudi stvoreni podjednako za nebo i pakao itd. Da bi izbjegao teške kazne, morao je otići iz svojega samostana i našao se u Rižinicama. Knez Trpimir je sigurno morao otrpjeti stanovite prigovore što ga štiti, ali je očito računao da je znanje veliko imanje i da bi veliko znanje slavnoga benediktinca, koji je k tomu bio i gramatičar i pjesnik, moglo biti od velike koristi hrvatskoj sredini. U svome slavnom djelu *De Trina deitate* Gottschalk naziva Trpimira *rex Sclavorum*, što upućuje na znatan stupanj kneževe neovisnosti od Franaka i Bizanta. U tom se njegovu djelu govori i o Trpimirovoj vojni protiv Bizanta (to u ovom kontekstu znači protiv vojske dalmatinskih gradova) i piše kako su konji Trpimirove vojske prije bitke veselo poigrali, što je bio znak buduće pobjede. a opisuje i svoj boravak u Hrvatskoj. Ako tome dodamo da je knez Trpimir pozvao u Hrvatsku i nekoliko benediktinaca iz čuvenoga Montecassina, vidi se da je predstavnike toga reda držao vrlo poželjnim jer su oni bili najvažniji nositelji kulture i ono što mi danas, u 21. stoljeću, nazivamo zajedničkim europskim kulturnim vrednotama, a najčešće je izviralo iz njihova djelovanja. Benediktinci su nositelji kulture na latinskom jeziku, ali je zanimljivo da su u Hrvatskoj (u kojoj su i na jugu i na sjeveru imali jako puno samostana) u nekim svojim samostanima i u nekim sredinama snažno podržavali glagoljičnu pismenost. Spomenut ćemo samo dva primjera. Prvi je općepoznata *Bašćanska ploča* koju rado zovemo „dragim kamenom hrvatskoga jezika”, a napisana je u benediktinskoj opatiji u Jurandvoru kraj Baške na otoku Krku. Na njoj se kao pisci teksta spominju dva benediktinska opata – Držiha i Dobrovit. Prvi nas obavještava da je ledinu na kojoj su sagrađeni samostan i crkva svete Lucije darovao nitko manji nego hrvatski kralj Zvonimir, a drugi piše kako je sa svoje devete braće (dakle s devet benediktinaca) gradio crkvu. Drugi je znameniti primjer benediktinskoga glagoljičnoga djelovanja *Regula svetoga Benedikta*, prijevod s latinskoga na hrvatskostaroslavenski: sačuvan nam je mlađi prijepis iz 14. stoljeća, ali sve analize upućuju da je prvi prijevod iz 12. stoljeća, a možda i raniji, i da je to poslije armenskoga najstariji prijevod tih znamenitih pravila života i rada sinova svetoga Benedikta.

Zanimljivo je što je srednjovjekovni čitatelj (i hrvatski u 12. stoljeću) mogao u toj reguli pročitati o obveznom čitanju za benediktinskim stolom.

Na dvije stranice koje čine 25. foliju *Regule* nalaze se spomenute misli o čitanju. Naravno, tekst je pisan glagoljicom i prva misao na koju želimo upozoriti je ova:

*Stolb br(a)t'e kadi jide brez lekcie nikadare ne budi. Ni paki kto ljubo popad' kvaternu ne smjĳb čisti ondê da komu čisti estb črêza vsu nedilju.*¹

Pravilo dakle zahtijeva da se za stolom, kada se jede, uvijek nešto pročita i upozorava da ne može čitati bilo tko nego onaj koji je za čitanje u tom tjednu određen. U nastavku se toga pravila kaže da se čitač mora moliti Bogu i zamoliti braću da se za njega mole jer je čitanje zahtjevan posao koji obavljaju samo povlašteni. Postoji opasnost da se čitač uzoholi pa zato treba moliti Boga da ga „Bog izbavi duha gizde”.

Upozoravamo na još jednu odredbu:

Usilno mlčanbe budi na stoli. Ni ednoga šapta ili slova, tak'mo onoga ki čte slišano budi.

Tišina dakle mora biti potpuna i smije se čuti samo onoga koji čita. Dalje se u tom pravilu kaže da ako netko nešto ustreba, ne smije se obratiti riječju nego samo *glasom ot ruke*. Uočimo kako zanimljivo stari hrvatski prevoditelj imenuje neverbalnu komunikaciju! Značenja riječi *glas* i riječi *znak* preplela su se u njegovoj svijesti jer se *glasom* posreduje *znak*. To je vrlo kreativan prijevod, a da se u to uvjerimo, možemo pogledati suvremeni hrvatski prijevod istoga latinskoga teksta. Latinski original glasi: *Si quid tamen opus fuerit, sonitu cuiuscumque potius petatur quam voce*. Nama suvremeni hrvatski prevoditelj kaže *bilo kakvim znakom radije nego li glasom*. Preskočio je riječ *sonitus* iz originala jer drži da je ona u protivnosti s potpunom tišinom koja se zahtijeva. Morao bi prevesti *zvukom znaka (sonitu signi)*. Hrvatski glagoljaš je shvatio metaforičnost toga izraza i preveo *glasom ruke*.

---

¹ Najstariji hrvatski prijevod ima 120 stranica, čuva se u HAZU. Izdao ga je Armin Pavić u “Stari-nama” VII (Zagreb, 1875) i u novije vrijeme Ivan Ostojić u djelu *Benediktinci u Hrvatskoj* (I – III, Split 1963 – 1965). Naši su navodi iz izdanja Kršćanske sadašnjosti Rogovskoga samostana sv. *Benedikta Regula* (saec. XIV), Zagreb, 1985.

Tekst koji se za stolom čita važan je i smije se samo u iznimnoj prilici komentirati:

... ni edinъ ne smjǎb on'dê otъ lekcie čto ljubo besedovati... takmo ako priurъ ême čto

hotiti kratko reči otъ potrebe...

Također se propisuje da će kroz godinu čitati samo odabrani, a ne svi: jedini je kriterij stupanj umijeća:

... a bratiê redomъ ne čtite, da ki lipo umiju čisti, ti čtite

Dakle, neće čitati svi po redu, nego samo oni koji umiju lijepo čitati. Moramo imati na umu da je riječ o srednjem vijeku kada nema puno onih koji znaju čitati, a još manje onih koji znaju pisati (bilo je dosta onih koji su znali čitati, ali nisu znali pisati). Uočimo da je originalni tekst iz kojega smo navodili pisan latinskim jezikom, a prijevod je na hrvatsko-staroslavenskom (ili komu je draže: na hrvatskokrkvenoslavenskom). Naime to će dugo biti dva književna i dva liturgijska jezika na hrvatskim prostorima, a već krajem 9. stoljeća u krugu hrvatskih glagoljaša sazrijeva ideja o književnom jeziku koji će se temeljiti na živim hrvatskim jezičnim idiomima i takav će književni jezik prvo zaživjeti kao medij kancelarijske pisane prakse o čemu nam svjedoče brojne pravne listine iz nešto novijega vremena. Zanimljivo je da 925. papa Ivan X. piše hrvatskom kralju Tomislavu i zahumskom knezu Mihovilu, crkvi i narodu u hrvatskoj zemlji da svoju djecu odmalena vežu uz latinsku knjigu i obrazovanje koje ona nudi. Papi je naravno stalo do latinske izobrazbe, do jedinstvenoga književnojezičnoga idioma koji je u liturgijskoj praksi objedinjavao organizam zapadne kršćanske Crkve, ali njegovo upozorenje da ne prinose žrtvu Bogu „na barbarskom ili slavenskom jeziku” jasno kazuje da se to već čini i da je tolikih razmjera da je potrebna papina intervencija. U ta dva papina pisma iz 925. upućena u Hrvatsku slavenska knjiga i bogoslužje na slavenskom jeziku nazivaju se „zlim korijenom” i „mrakom zloće”.

Radoslav Katičić piše o tim vremenima ovo: „Po riječima Ivana X. dalmatinski su Slaveni, kao u novije vrijeme Sasi, zajedno s apostolskom propovijedi primili iz Rima nauk vjere, a jednako tako i književnu

naobrazbu, dakako na jeziku apostolske crkve, latinskom. To je prvora-
zredan podatak za hrvatsku književnu povijest. On joj upravo određuje
početak i ishodište, bez obzira na to kakav će odgovor konačno dobiti
pitanje o vremenu pokrštenja. Latinska pismenost i bar rudimentarna
književna naobrazba njegovali su se u Hrvata i drugih dalmatinskih Sla-
vena od samih njihovih državnih i kršćanskih početaka... Odatle se vidi
da se tu govori o školovanju mladih svećenika i zanimljivo je koliko je pri
tome istaknuta latinska književna naobrazba (*studium litterarum*), kako
je važna bila u rasuđivanju crkvenih vrhova..."²

I neki kasniji nasljednici pape Ivana X. iskazivat će slične stavove,
ali bit će i onih koji će drukčije rasuđivati. No za našu je temu važno da
uočimo tu latinsko – slavensku opreku (koja u mnogim vremenima nije
mogla spriječiti suživot, kadšto i plodan). S druge strane dobro je te
povijesne istine znati kada razmišljamo o povijesti hrvatskoga književ-
nog (standardnog) jezika jer će se taj najvažniji jezični idiom oblikovati
uvijek na odlukama da se odabere svoje, a odbaci tuđe, ma što „svo-
je” i „tuđe” značilo u različitim prilikama. Hrvatska filologija i povijest
hrvatske kulture dugo su posredovale posve neizdiferenciranu sliku o
nepomirljivom odnosu latinaša i glagoljaša i tek smo u posljednjih sto
godina dobili znanstvene radove koji ukazuju i na suradnju, štoviše isti
autori koji su se u Hrvatskoj u razvijenom srednjem vijeku služili glago-
ljicom i hrvatskim ili hrvatskostaroslavenskim jezikom predstavljali su
se Europi biranom latinštinom. Spominjemo poznatoga biskupa Nikolu
Modruškoga, Novaka Disislavića iz plemena Mogorovića (pisac i ilumi-
nator čuvenoga glagoljičnoga misala iz 1368, inače magistar i dvorski
vitez Ludovika I. Anžuvince), Franjo Jožefić senjski biskup (diplomat u
službi Ivana Zapolje), Jeronim Vidulić (član zadarskoga književnog kruga
15. stoljeća), Georgius de Sclavonia (Juraj iz Slavonije, sorbonski stu-
dent i profesor, poliglot i teološki pisac), biskup Šimun Kožičić Benja,
pokretač i rukovoditelj riječke glagoljaške tiskare i dr. Radoslav Katičić
je pisao da je latinski jedan od hrvatskih književnih jezika i time nagla-
šavao da je taj jezik u dugom periodu služio hrvatskoj kulturi. Poznato je

---

² Radoslav Katičić, *Methodii doctrina*, Slovo 36, Zagreb, 1986, str. 29.

da je hrvatski sabor bio posljednji europski parlament u kome se govorilo latinski i nije dobro kada se u tome vidi hrvatski (politički) konzervativizam. Naši su stari dobro uočili da latinski ne da njemačkom i mađarskom da uđu u sabor, da zapravo čuva mjesto hrvatskom. Otkad smo stigli na svoje današnje prostore latinski je bio jezik naše knjige i naše uljudbe, ali već u 9. st. na našim je prostorima zaživio prvi slavenski književni jezik koji najčešće zovemo staroslavenskim, on se počeo miješati s hrvatskim jezičnim idiomima i to miješanje je početak povijesti hrvatskoga književnoga jezika kakvoga danas znamo. Dosta brojne vijesti o tome da crkveno vrhovništvo želi i traži da hrvatski glagoljaši nauče latinski i steknu neka dodatna znanja malo se preslobodno tumačilo u našim filološkim i povijesnim radovima kao nastojanje da se glagoljaštvo uništi. To se vidi iz same činjenice da do kraja 15. stoljeća, pa i do polovice 16. glagoljaštvo napreduje i u pogledu materijalnih dobara kojima raspolaže i u pogledu naobrazbe koju je glagoljaški kler stekao. Vrlo marljivi istraživač hrvatskoga glagoljaštva, fra Petar Runje, duboko zaronjen u pismohrane, u dokumente pisane glagoljicom, ali i one koji latinicom i na latinskom govore o glagoljašima piše „... da je taj proces solidnije naobrazbe narodnoga klera bio i tijekom slijedećih stoljeća neizravno potican, a da je tomu tako imamo prilično jake pokazatelje: nema značajnijih inkvizicijskih procesa, nema previše praznovjerja, život puka i komunikacija s glagoljaškim svećenstvom vrlo je prisna. K tomu, glagoljaški su kodeksi prilično vjerno prevedeni s latinskoga, grčkoga ili kasnije s talijanskoga. Suvišno bi bilo navoditi prilično povoljne izvještaje kasnijih službenih vizitacija o životu i stručnosti glagoljaškoga klera.”³ Fra Petar Runje kaže „tijekom slijedećih stoljeća” i pritom misli na stoljeća koja su slijedila nakon poznatih splitskih sabora 925. i 1060) te nakon poteza pape Nikole IV. (1288 – 1292) koji 1291. naređuje da se u Bosnu, zaraženu herezom, pošalju dvojica misionara franjevac iz Dalmacije i da oni budu „literali scientia praediti et regionis illius idiomatis non ignari”,⁴ što znači da svi franjevci u Dalmaciji nisu vješti hrvatskom

³ Petar Runje, *Školovanje glagoljaša*, Matica hrvatska Ogulin, 2003, str. 12 – 13.

⁴ Euzebije Fermendžin, *Acta Bosnae*, Zagreb, 1892, str. 17.

jeziku, a u Bosnu će se slati oni koji taj jezik znaju jer inače nemaju dobre izgleda za djelovanje među pukom koji zna samo svoj hrvatski jezik.

Najstariji tekstovi, pisani klasičnim staroslavenskim, posreduju misao da su *goli svi narodi bez Pisma, nemoćni da se bore s neprijateljem naših duša*. Pismo je, razumije se, Sveto Pismo, a njime se može dolično služiti onaj koji zna pismena, slova. Puno starih pisama su tzv. misionska pisma, sastavljena da bi služila pokrštanju i širenju kršćanstva. Takva je i glagoljica. Već njezino prvo slovo (a) izgleda ovako: †. Taj znak je stilizirani križ, počinje se dakle u ime Oca i Sina i Svetoga Duha. Osim križa u temelju su glagoljice i trokut (simbol Trojstva), uzmi-mo npr. slovo jat – ⚠, a više je slova kojima je u temelju kružić – simbol Božje savršenosti (u drugim civilizacijama simbol savršenosti uopće). Možda je najbolji primjer slovo m – ⚙ koje ima četiri kružića. Ime u azbuci mu je „mudrost” (pa je i danas npr. simbol Mudroslovnoga, dakle Filozofskoga fakulteta). Kada su smišljali načine kako da uče slova, kako da pamte njihov izgled i osobito poredak u azbuci, pokušali su to postići tzv. azbučnim molitvama. Molitve su pisane u obliku pjesme koja ima akrostih, a taj je akrostih – azbuka. Npr.

Azъ slovomъ simъ molju se Bogu
Bože vseja tvari i zižditelju
Vidymimъ i nevidymimъ
Gospoda Duha posъli – – – itd.

Takvo je shvaćanje i takav je svjetonazor u temelju hrvatskoga glagoljaštva. Konstantin Filozof, tj. Sveti Ćiril u svojim govorima i tekstovima posreduje misao da se čovjek Bogu i čovjek čovjeku najprisnije obraća na materinskom jeziku i žestoko se sukobio s tzv. trojezičnicima, dakle s onima koji su tvrdili da su samo tri jezika (grčki, latinski, hebrejski) dostojni oltara i knjige. Ovako im je pisao: *Ne pada li kiša od Boga na sve jednako? Ili ne sja li sunce, također na sve? Ne udišemo li svi isti zrak? A kako se vi ne stidite samo tri jezika priznavati, a hoćete da svi drugi narodi i plemena budu slijepi i gluhi?*⁵ Baštinici toga stava hrvatski

⁵ Josip Bratulić, *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*, Zagreb, 1985.

glagoljaši isticali su da su pravi sinovi Rimske crkve, ali nisu prihvaćali podvrgnuti se latinskom univerzalizmu, tj. prihvatiti latinski kao jedini jezik i latinicu kao jedino pismo.

Ipak, važno je imati na pameti još nešto. Vrlo se često i rado hvalimo da je hrvatski prije mnogih jezika ušao u knjigu, ali slabije smo se sprijateljili s istinom da se to dogodilo zahvaljujući glagoljašima. Kao što nisu dali da rasprostranjeni latinski istisne njihov tradicionalni književni i liturgijski staroslavenski, tako su vrlo često zamjenjivali staroslavenski hrvatskim. Mislili su na funkcionalnost. Najviše im je bilo do onoga što su svojim tekstovima posredovali (vjera u Boga) pa su im jasnoća poruke i broj onih koji mogu poruku razumjeti bili od najveće važnosti.

Glagoljaši su u srednjem vijeku pisali puno tekstova i te tekstove možemo podijeliti u tri velike skupine. Prva su liturgijski (misali, brevijari, psaltiri) koji su bili najugledniji i koji su pisani hrvatskom redakcijom staroslavenskoga jezika. U njima je dakle hrvatski jezik blago pohrvaćen, uglavnom na glasovnoj razini. Drugi su pravni, u kojima je najmanje staroslavenskih elemenata (što ne znači da u ponekom od njih nema dosta staroslavenskih osobina). Treći su beletristički, dakle oni koji su pisani s namjerom da djeluju prvenstveno na čovjekov osjećaj: u jezičnom pogledu oni su najzanimljiviji jer se u njima u različitim omjerima miješaju staroslavenski i starohrvatski elementi pa je odnos tih sastavnica kadšto različit čak i na različitim stranicama istoga djela. Među tim se tekstovima nađu i takvi koji izravno govore o učenju, a pogotovo je puno onih koji su pisani s namjerom da pomognu u poučavanju. Hrvatski su glagoljaši isticali obvezu svećenika da poučavaju ljude, da ih nauče čitati i pisati, dapače su držali da je svećenikova dužnost pisati knjige, ali ih i uvezivati „sebi i drugima za plaću”. Najvažniji, sadržajno raskošno bogati, rukopisni glagoljični *Petrisov zbornik* iz 1468. donosi nam ove misli: *Nam je biti meštrom i učiti i prosyjećati plku tmu ki ništar ne znaju ni vjedje volje Božje. I nikoli ne prodekuj ča se razumeti ne more ni im liho govori.* Dakle, ne treba govoriti ono što je suvišno, niti je dobro govoriti ono što ljudi ne razumiju.

Do knjiga se teško dolazilo pa je žakan (= đakon) Broz Kolunić 1486. pisao: *I jošće vas molim gospodo redovnici i žakni da se spomene-*

te na pritchu ovu da je knjigam teško priti. I gdo knjige počtuje da je knjigami počtovan... Dakle, stari pisac želi da svakoga poštovatelja knjiga one zadrže u svojim koricama, da mu uzvrate poštovanje, da sačuvaju uspomenu na njega.

Mladić je da bio postao svećenik morao imati 24 godine, samo su ponekad neki ređenici dobili „dispenzu od godina”, tj. bili su zaređeni iako nisu imali propisane godine. „Ako je dakle netko počeo školu u najranijem djetinjstvu – u sedmoj ili do desete godine – onda bi se moglo reći da je za takvog vrijeme školovanja – pripremanja za svećenički poziv – moglo trajati 12 i do 15 godina.”⁶

Naveli smo gore četiri stiha iz jedne staroslavenske *Azbučne molitve*. Iako nam se u hrvatskoglagoljskome neliturgijskom korpusu nisu sačuvale rukopisne početnice, ipak znamo da ih je bilo i da su iz njih učili i u skromnim privatnim školama (u seoskim kaptolima) i u zahtjevnijim gradskim katedralnim školama. U već spomenutom najpoznatijem hrvatskoglagoljičnom zborniku – *Petrisovu* iz 1468. – jedno se poglavlje zove *Istlmačenje azbukovnaja*, tj. *Tumačenje azbučna*, i tamo npr. čitamo:

A. Az jesam načelnik životu i vskršeniju

B. Bog jesam...

Navode se dalje glagoljična slova i njihova imena, a ime je ujedno početak nove rečenice, zapravo nove vjerske poruke. Jezik toga poglavlja pokazuje da je ono prepisano iz starije matice, što upućuje na još starije rukopisne bukvarke koji su uvijek bili tako složeni da služe i za učenje čitanja i pisanja i za vjersku poruku.

Prije 15 godina u našem smo časopisu⁷ prikazali tri najstarije hrvatske početnice, onu iz 1527. otisnutu u mletačkoj tiskari Andrije Torresanija, onu iz 1530. (tzv. *Kožičičev bukvar* koji je otisnut u Rijeci) i protestantsku *Tablu za dicu* (otisnutu 1561. u Urachu, ima dva dijela, glagoljični i ćirilčni, a na knjižicama piše da su otisnute u Tübingenu jer je običaj bio da se kao mjesto tiska navodi najbliže sveučilišno sredi-

⁶ Isto kao 3, str. 83 – 85.

⁷ Hrvatski, V – 2, urednik Vlado Pandžić, Zagreb, 2007, str. 9 – 21.

šte). Upućujemo znatiželjne na taj tekst, a mi ćemo ovdje progovoriti još samo malo o pravnim tekstovima pisanim glagoljicom jer su oni iznimno važni za proučavanje ne samo pravne, nego ukupne hrvatske povijesti, a posebice za proučavanje hrvatskoga jezika. Na samom kraju kratko ćemo se osvrnuti na liturgijsku knjigu – psaltir jer je ona pak odigrala iznimnu ulogu u oblikovanju književnoga ukusa ne samo u hrvatskim krajevima nego po svim europskim zemljama.

Ne možemo se požaliti na zanimanje za hrvatske pravne spomenike: ono je uvijek postojalo i među pravnicima i među filozofima, i ne samo hrvatskima. Poznato je da su inozemni istraživači znatno unaprijedili naše spoznaje o našim pravnim spomenicima i da su te spomenike prevodili na strane jezike jer su ih držali osobito zanimljivim svjedocima pravnoga uređivanja i pravnoga raspravljanja. Posve je stoga razumljivo da su u teškim trenucima naše povijesti hrvatski rodoljubi upozoravali na te spomenike i upotrebljavali ih kao sredstvo za tjeranje beznađa i utvrđivanje ponosa.

Pišući 1852. o *Istarskom razvodu* Ante je Starčević naglasio: „Spomenik ovaj nije samo zato zlamenit što se iz njega vidi, da je koda naših otaca jezik hrvatski bio sasvim služben, a ne samo služben nego i diplomatski – još onda kad mnogi zapadni narodi nisu ni mislili, da bi svoj na to veličanstveno mesto uzněli... on dokažuje koliki je bio kod otaca naših hrvatski narodni ponos, kome kod nas ni traga neima”⁸. Pravni spomenici iz prošlosti poslužili su dakle za konstituiranje povijesne svijesti, a posebno želimo naglasiti da se upravo njihovim proučavanjem smanjivala uloga mitskoga u rekonstrukciji hrvatske povijesne zbilje i da su oni svojim bogatim sadržajem poticali da se mitemi zamijene argumentima. Bogati korpus hrvatskih glagoljičnih tekstova, spominjemo da samo Kukuljevićeva *Acta croatica* nude 382 listine od XII. do kraja XVI. stoljeća, nije, međutim služio samo za proučavanje hrvatske pravne povijesti i društvenih odnosa u prošlosti, nego su ga filolozi s puno razloga držali osobito bogatim izvorom za istraživanje povijesti

---

⁸ Ante Starčević, *Razvod istrijski od 1325.*, Arkiv za pověstnicu jugoslavensku II/2, Zagreb. 1852.

hrvatskoga jezika. Autoritativni Vatroslav Jagić još je 1867. pisao da je za naše glagoljične pravne listine tipičan” ... razborit način pravnog razpravljanja, krasno u narodnom duhu, a opet juridičkom punoćom sastavljeno pripoviedanje stvari, te obilat i razgovietan jezik...”.⁹

Ono što volimo zvati „čistim hrvatskim” najčešće ćemo naći upravo u pravnim tekstovima, ne samo glagoljičnima, nego i ćirilničnima (npr. *Povaljska listina*, *Poljički statut* i sl.) To ne treba shvatiti tako da u pravnim tekstovima uopće nema staroslavenizama; dapače, u početnim i završnim odredbama listina ima ih kadšto dosta jer su pisari očito držali da njihovom uporabom stvaraju dojam svečanoga iskaza i da pokazuju kako znaju nešto što drugi ne znaju. No u cjelini gledano u pravnim listinama hrvatski je posve premoćan staroslavenskomu. S obzirom na brojnost pravnih listina, na njihov prostorni i vremenski raspored, one omogućuju jezikoslovcima ostvarivanje dobro razvedene slike povijesti hrvatskoga jezika, za što će, razumije se, biti nužno proučiti pod tim vidom još mnoge pravne spomenike.

I dok su o tome da su pravni spomenici izniman izvor za našu jezičnu povijest bili oduvijek osvjedočeni svi koji su ih uzimali u ruke, tek u zadnja četiri desetljeća naši književni povjesničari ozbiljno vode računa o njima kao o spomenicima hrvatske književnosti. Od starijih istraživača samo je Jagić primijetio stilističke otklone od stereotipnoga pravnoga pripovijedanja pa je jednom napisao: „Među time za nas koji negledamo ovdje na strogo juridičku stranu, važni su ovi spomenici radi historije kulture i književnosti naroda... U pripoviedanju vlada dramatska život i nekoji su zakoni otegnuti čak u formu kratkih pripoviedčica...”¹⁰ Od sedamdesetih godina XX. stoljeća hrvatska je književna povijest, prvenstveno zahvaljujući Eduardu Hercigonji i Josipu Bratuliću i poticajima i ostvarajima koje su njih dvojica dali, počela sve češće, u sve većem broju pravnih spomenika, otkrivati kako je praktična pravna namjena obogaćena književnojezičnom intelektualnom nadgradnjom, kako se

---

⁹ Vatroslav Jagić, *Hrvatska glagolska književnost*, u: B. Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 1, Zagreb, 1913, str. 9 – 60.

¹⁰ Isto kao 9.

objektivni način kazivanja zamjenjuje subjektivnim, kako se uvode opisi, dijalози, pitanja, usklici i drugi pripovjedački gradbeni elementi koje ne bismo očekivali u pravnom tekstu; istraživači su ustanovili da na ritam i frazu utječu hrvatskostaroslavenski liturgijski tekstovi i usmena hrvatska književnost itd.

U već spomenutom *Istarskom razvodu*, koji je redigiran prije 1395., a čiji temeljni sloj seže u 12. stoljeće autor i redaktor teksta kaže da ga je „verno pravo pisal, ne priložec ni odložec ča bi kom zmutilo pravdu, jazikom hrvackim”, a na drugom se mjestu kaže da su izabrali notare ednoga latinskoga, drugoga nemškoga, a tretoga hrvackoga”¹¹ što nam kazuje da je *Razvod* bio pisan na tri jezika, ali i pokazuje vrlo ranu uporabu hrvatskoga imena u imenovanju hrvatskoga jezika.

Pišući o testamentu Jelene, sestre Petra Kružića, Bratulić je naglasio da je „... pravni sadržaj bio važan za njezine suvremenike, ali kad danas pokušamo pročitati onu oporuku, ona na nas djeluje kao neka magična brojanica, puna boja i tajanstvenosti. Pisar je poznavao način dobrog pisanja.” Time Bratulić upozorava na dva izvora stvorenoga estetskoga ugođaja: s jedne strane sami su pisci namjerno odstupali od neutralnoga govora i htjeli postići ne samo pravne učinke, a s druge strane, i kad nisu imali takve namjere, stoljeća su učinila svoje, neka patina je legla na te tekstove i mi ih doživljavamo drukčije, nego njihovi suvremenici.

To, da su i stari pisci pravnih tekstova kadšto željeli da se njihov tekst čita i kao lijepa književnost, posebno se vidi u tzv. arengama, tj. uvodima u središnji dio rasprave, za koje pravници kažu da juridički nije nužan, ali osigurava tekstu i pravnom činu svečanost. U arengama se najbolje vidi kako pisar unosi onu za srednjovjekovnu književnost tako tipičnu binarnost, tj. opozicije život-smrt, tjelesno – duhovno, vječno – prolazno, dobro – zlo. Tako u listini izdanoj u Slunju 1492. piše: „... damo na znanje vsim kim se dostoji... kako mi željući zaminiti zemaljska za nebeska i vrimena za vikovična, željući mesto imiti kadi blaženih

---

¹¹ Eduard Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb, 2006, str. 90-

pokoj jest i spominajući se na dušu oca našega dobroga spomenutja kneza Dujma Frankapana, roditelja našega dragoga, dasmo, darovasmo i zapisasmo...” Takve iskaze, a oni su brojni, ne samo u inače prilično rijetkim arengama, ne možemo prihvaćati drukčije nego kao visok doseg umjetnosti riječi naših predaka. Pritom nam nikakva pretjerivanja nisu potrebna, tj. umjetnost ne treba tražiti u onim pravnim spomenicima u kojima je nema. Jer, tako i tako, svaka od njih svjedok je o životu na našim prostorima, svjedok je bogate pravne tradicije, svjedok je sposobnosti hrvatskoga jezika da omogući izražavanje svih vrijednosti hrvatske civilizacije.

Poznato je da najveću pojedinačnu knjigu *Staroga zavjeta* čine psalmi. Riječ je o 150 lirskih hebrejskih pjesama religiozne inspiracije, a većina ih se pripisuje kralju Davidu. Nastali su u 5. st. prije Krista. Grčka riječ „psalmoi” označava pjevanje uz pratnju glazbala na struni. Prijevod na latinski nastao je u 4. i 5. st. poslije Krista i psalmi su postali najomiljenije molitve kršćana. Svećenici se nisu mogli zarediti ako nisu znali psaltir napamet. Psaltirski su tekstovi snažno utjecali na ukupnu književnu kulturu srednjega vijeka pa i kasnijih vremena. Brojni književnici u mnogim narodima pokazivali su svoju sposobnost ili prijevodima psalama ili tako što su vlastite stihove gradili oponašajući psalme. Iz hrvatske tradicije spomenimo npr. Mavra Vetranovića koji je preveo nekoliko psalama, zatim Ivana Gundulića i njegovu knjigu *Pjesni pokorne kralja Davida* (1621), pa knjigu Ignjata Đurđevića *Saltijer slovinski* (1729) itd. Naša je tradicija u tom pogledu bogata, a glagoljični dio, kao i u mnogom drugome, poticajan i poštovanja dostojan početak. Naime, na staro(crkveno)slavenski psaltir je preveden još u vrijeme Svete braće Ćirila i Metoda, dakle u 9. st., a najstarija sačuvana inačica prepisana je u 11. st. i čuva se u samostanu Svete Katarine na brdu Sinaju (*Sinajski psaltir*). Najstariji hrvatski sačuvani psaltiri su glagoljični iz 14. i 15. stoljeća: *Oxfordski* je iz 1310., *Lobkoviczev* (*Lobkowiczov*) je iz 1359., *Pariški* iz 1380., *Frašćićev* iz 1463. Taj zadnji osobito je zanimljiv. Čuva se u Beču, a pisao ga je u Lindaru (Istra) pop glagoljaš Petar Frašćić. Važan je iz više razloga. Osnovni njegov tekst ima puno sličnosti sa *Sinajskim psaltrom*, a osim toga to je jedini naš „psaltir s tumačenjem”, naime uz

same psalme donose se tumačenja koja se zovu „tlk psaltira” i koja su služila da se sadržaj svakoga psalma ispravno razumije. Uz našu temu osobito je zanimljiv kolofon toga psaltira koji glasi ovako:

Ljet Gospodnjih 1463. to pisa pop Petar pridivkom Fraščić komu je zemlja mati a otačastvo grob, a bogatstvo grisi. I kada je pisah i nekada bjehi v mišljenju da me misal prehajaše, zač mlad bjeh i pročaja. I pisah je v Lindarje sjedeći. I v to isto ljeto biše po Istrje malo žita i gladno biše i ja dovoljekrat lačan bjeh.

Tekst je od nas udaljen 558 godina, ali pažljivi suvremeni čitatelj neće imati prevelikih teškoća da ga razumije što govori o postupnosti u izgradnji hrvatskoga književnoga jezika i o njegovim vrlo starim ishodištima. Svećenici su, kao što smo rekli, čitali psaltir svaki dan i znali ga napamet. Ti isti svećenici pisali su i svjetovnu lijepu književnost. Ritam psalama koje su svaki dan recitirali ulazio je i u njihove svjetovne tekstove. I ne samo ritam, nego i efektni izrazi i lijepe misli. Pop Petar Fraščić iskoristio je priliku da nam priopći kakva je nevolja snašla Istru i njeđa koji je „dovoljekrat lačan”, tj. mnogoput gladan bio. Između prastarih vremena i našega poveznice su češće nego što bismo na prvu mogli i pomisliti. Ozbiljni književni znanstvenici tvrde da se „Ime ruže” Umberta Eccia ne može dobro razumjeti bez osnovnoga poznavanja psaltira, a ako odete na internetske izvore, vidjet ćete da i suvremeni čovjek kadšto traži inspiraciju i pomoć u psalmima. A u srednjem vijeku psaltir je služio u pedagoške svrhe, posebno za učenje čitanja i pisanja. Već smo spomenuli *Kožičićev bukvar* iz 1530. Ta početnica ima naslov *Psaltir*. U njoj dakako prevladavaju psaltirski tekstovi, ali tako je i u nekim drugim početnicima pa se „početnica” kadšto naziva i „psalterić”.

Drevni glasi tako obogaćuju naše znanje, produbljuju naše razumijevanje, jačaju naše poštovanje prema onima koji su živjeli i radili prije nas pa im nerijetko stojimo na ramenima.

LITERATURA

- Josip Bratulić, *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985.
- Josip Bratulić, *Istarski razvod*, studija i tekst, Čakavski sabor, Pula, 1976.
- Stjepan Damjanović, *Tri najstarije hrvatske početnice*, Hrvatski V – 2, urednik Vlado Pandžić, Zagreb, 2007, str. 9 – 21.
- Euzebij Fermendžin, *Acta Bosnae*, Zagreb, 1892.
- Eduard Hercigonja, *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2009.
- Eduard Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006.
- Vatroslav Jagić, *Hrvatska glagolska književnost*, u: B. Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 1, Zagreb, 1913, str. 9 – 60.
- Radoslav Katičić, *Methodii doctrina*, Slovo 36, Zagreb, 1986.
- Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, I – III, Benediktinski priorat Tkon, Split, 1963 – 1965.
- Petar Runje, *Školovanje glagoljaša*, Matica hrvatska Ogulin, 2003.
- Ante Starčević, *Razvod istrianski od 1325.*, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku II/2, Zagreb. 1852.

OLD TIDINGS ABOUT READING, WRITING, LEARNING AND KNOWLEDGE IN CROATIAN SPACES

SUMMARY

The ability to read and write has enjoyed a great reputation since ancient times, firstly because it could come into contact with the Word of God in a special way, but it was also clear that writing and books can be a way to communicate with distant times and distant places. Croats arrived in areas where all cultural needs were expressed in Latin, but already in the 9th century they encountered Slavic Glagolitic writing. This duality also brought contradictions, but sometimes even a fruitful cooperation. This paper brings some ancient news about writing, reading, learning and it shows that reading, writing, learning is always at a high price. Books were difficult to find, they were kept carefully and given to those who needed them most.

Keywords: old news, reading, writing, learning, knowledge, Croatian areas